

befejezte volna a *Fekete kolostort*. Az első pozitív kritikákat még megerte, de a széles körű sikert már nem.

A szövegben idézett levelezés legnagyobb része francia nyelven íródott, és francia nyelven került be a kötetbe, jóllehet Székely Melinda fordításában magyar nyelven is olvashatóak. A megértést tovább segíti néhány lábjegyzetbe ékelt francia és német szó, esetenként régies kifejezéseket magyarázó fordítás. Ezek mindegyike számozott, megkülönböztetésül a szerző, illetve a címzett által írt, csillaggal jelelt jegyzetektől.

A szöveget örvendetes módon számos, Jancsó Miklós színművészől kapott fénykép (többségük portré és csoportkép) egészíti ki, közöttük sok korabeli és néhány friss, egy-egy épület jelenlegi állapotát rögzítő felvétel. A tájékoztató könnyítése érdekében egy levéljegyzéket és egy ún. leszármazási táblát készítettek a gondozók. Előbbi a Kuncz által Máthé-Szabó Magdának címzett, francia nyelven íródott levelek jegyzéke. Ezt nem

lett volna érdektelen a szerző által Kunczknak írott levelekkel, illetve a többi, hivatkozással ellátott idézettel kiegészíteni. A többszintű, listaszerű, ún. leszármazási tábla helyett lehet, hogy formailag egy kihajtható, nagyobb méretű családfa sokkal használhatóbb lett volna, vizuálisan is első látásra segítve az eligazodást. A forráskiadványhoz hasznos lenne egy összevont hely- és névmutató, mely lényegesen megkönnyítené az információk visszakeresését. A kötet formai kivitelezése egyszerű, puha kötésű borító fedi, melyen a szerző pontréja látható. A szöveg közé ékelt illusztrációk jó minőségűek, megfelelő méretűek.

Egy forrásértékű, kiegészítő jellegű kötetet tarthat kézben az olvasó, amely ugyanúgy illeszkedik a Kuncz-életmű teljességéhez, ahogyan a század eleji kolozsvári társadalomrajzok sorozatához, miközben történeti forrásértékén túl szépirodalmi lektúrként is felfogható.

Gál Zsófia

EGY „LELETMENTŐ ÁSATÁSRÓL”

Lakatos-Balla Attila: *A Biharvármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet régészeti és műemlékvédelmi tárgyú levelezése (1872–1929)*

■ A nagyváradai régész, történész Lakatos-Balla Attila forrásközlő tanulmánya, mely a *Miscellanea Historica Varadinensia* sorozat IV. köteteként jelent meg, a Bihar megyei tudományos célzattal folytatott régészet kezdeti szakaszába ka-

lauzolja el a kutatót. Munkája iskolapélda arra, hogyan lehet látszólag kevés információval kecsegtető forrásanyagból, értékes adatokat nyerni. Valójában nem régészetre jellemző a századfordulós levéltárakban való kutakodás, a régészet iga-

zából terepmunkát jelent, mégis kezelhetjük „leletmentő ásatásként”, amit a szerző ebben a könyvében megvalósít.

A Biharvármegyei és Nagyvárad Régészeti Egylet 75 éves (1872–1947) munkásságának eredménye, számos meghatározó lelet feltárása és közlése már kivívta az elismerést a következő korok régészeti feltárásokkal foglalkozó kutatóinak sorában, hiszen Rómer Flóris, Cséplő Péter, Karácsonyi János, Bunyitay Vince, Bíró József munkássága nélkül nehezebb lenne a Bihar megyei magyar történészek, régészek tevékenysége. Jelen forrásközlő tanulmány, amellett, hogy méltó tisztelettel adózik a neves elődök eredményei előtt, egyben tudományos értéket is képvisel, mivel olyan, mára már elkallódott, megsemmisült leletekről, freskókról, éremleletekről, feliratokról, temetőkről is tudósít, amelyek csupán a régészeti egylet levelezésében tűnnek fel. A Biharvármegyei és Nagyvárad Régészeti Egylet hivatalos jogutódja, a Kőrösvidéki Múzeum (Muzeul Țării Crișurilor) fennállásának 60 éve alatt inkább jogi, mint szellemi örökösként kezelte a birtokába került leleteket, de mostohább volt a sorsa az írott forrásoknak, mint amilyen például a Régészeti és Történeti Egylet műemlékvédelmi tárgyú levelezése. Ezen iratok az Egylet 1948-as feloszlása után, kalandos kitérők útján a Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatóságának (Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale) gyűjteményébe került, viszont a pontatlan, talán hanyag átadási procedura folyományaként kevesebb mint 50 irat a múzeum gyűjteményében maradt. A két részre szakadt forrásanyagot a tanulmány során gondos megjelölés-

sel használja a szerző, így az esetleges visszakeresést megkönnyíti. A mű struktúrája amúgy is logikus, könnyen használható.

Az első fejezet, a *kritikai összegzés*, a szerző által hasznosnak vélt információkat (minden melléktartalom nélkül, csupán az adatokra koncentrálva) gyűjti egybe településenként, gondosan elemezve a forrásban rejlő innovációt, a kutatás jelenlegi vívmányaival. Itt mutatkozik meg a szerző kitérő tárgyismerete, valamint a kritikai apparátus használata, ami alátámasztja a levont következtetések hitelességét.

A második fejezetben, a *forrásközlő részben* könnyen hozzáférhetővé válnak az eredeti források szövegei is, amelyek átdolgozás nélkül, az eredeti nyelvezettel és szövegkontextusban kerültek nyomtatásra. A vizsgált források egy része nem tekinthető szigorú értelemben vett levélnek (1, 21–22, 29, 65, 67, 80. iratok), de mivel kimerítették az írásbeli régészeti adatközlés fogalmát, ezért indokolt volt közzétételük. A mű forrásközlő fejezete 81 iratot tartalmaz, melyek 1831 és 1921 között keltezettek, és régészeti ásatásokra, leletekre vagy lelőhelyekre, illetve Bihar megyei műemlékekre vonatkoznak. A levelek hordozta információkat a szerző településenként tárja elénk, ellenőrizve a megszerzett adatok hitelességét, összevetve azokat az esetleg már publikált közlésekkel. Megjegyzendő, hogy a tanulmányban szereplő 34 településre vonatkozó adatok zöme jórészt eddig ismeretlen és értelemszerűen ki nem adott közléseket tartalmaz. Ebben rejlik a forrásközlő tanulmány igazi értéke, hiszen csupán itt találhatunk részinformációkat a ma már nem létező kultúrtörténeti, helytörténeti, valamint magyarságtörténeti ismereteinket illetően.

A hiánypótló jelleg a *melléletek* közlésében csúcsonyul ki igazán. A térképek, digitalizált levelek stb. megidéznek a kor hangulatát, és speciális adatokat közölnek, például érmerajzok, freskóvázlatok, például az ottománi freskóvázlatokról képileg csupán ebből a publikációból szerezhet tudomást a korszak kutatója.

A településenkénti rendszerezés során a kutató számára elkerülhetetlen, hogy a levelezésben szereplő adatokat összevesse a jelenleg elérhető ismeretekkel. Lakatos-Balla Attila tanulmánya bővelkedik a tudományos kutatás eredményeiben. Sok esetben megerősítve, kiegészítve a régészeti, történeti kutatás eddigi eredményeit (például a Herpály-pusztai népvándorlás kori pajzsdudor megtalálásának körülményei vagy az ottománi műveltség néven ismerté vált bronzkori kultúra felfedezése kezdeti szakaszának ismertetése¹ más perspektívákat nyit meg az adott kor kutatói előtt), sok esetben kijavítva a berögzött sztereotípiákat (Roska Márton régész pejoratív megítélése a bihari, érszalacsi temetők ásatási munkálatait illetően² a Régészeti Egylet levelezésének fényében rehabilitációt nyer). Az igazán komoly értéket képviselő eredmények viszont az olyan tételek esetében világlanak ki, melyek csupán az egyleti leírásokban szerepelnek, de a szerző kutatása eredményeként komoly adatokat szolgáltatnak helytörténeti szempontból. Az őskori, ókori, népvándorlás kori új eredmények mellett fontos helyet foglalnak el a középkori és kora újkori beszámolók elemzése és kutatásai. A teljesség igénye nélkül megvizsgálunk néhány mára már eltűnt régészeti leletet, az általuk hordozott ismeretanyag viszont

még részben rekonstruálható az egyleti levéltár forrásai alapján.

Bihar megye középkori történetéhez járulnak hozzá azon numizmatikai közlések, melyek közül meg kell említenünk Hegyközszentimre Árpád-kori, valamint Álmosd és Hegyközszáldobágy kora újkori éremkincsleteit. A hegyközszentimrei éremkincsre 1905-ben találtak rá, a palack formájú edény 5 ezüstgyűrűt és meghatározatlan számú és korú érmét tartalmazott. A kincsből csupán az edény és két érme került a régészeti egylet birtokába. További sorsuk ismeretlen, a Kőrösvidéki Múzeumban nem találhatóak fel. Az egylet titkára, Középesy Gyula leírása és helytelen rajza alapján a szerző, az ikonográfiai jegyekből kiindulva azonosította a Bihar megyében numizmatikai szempontból ritkaságnak számító érmekeket. Az egyikük Philipp von Heinsberg (1167–1191) kölni érsek 1190/1191-ben vert dénárja, a másik egy Angliában 1180 és 1247 között vert aprópénz, az ún. „short cross penny” (rövid keresztű penny), pontosabban II. Henrik uralkodása idején, 1180 és 1189 között készült Richard oxfordi pénzverdéjében. Nagy valószínűséggel a 1241-es tatár betörés idején történt az érmeke földbe rejtése. A friesachi dénárók és kísézőpénzeik elterjedését vizsgálva Gedai István megállapítja, hogy az e típusú éremleletek számottevően az egykori dukátus területén fordulnak elő, főleg a böszörmények (izmaeliták) által bizonyítottan lakott területeken, főleg Bihar megye nyugati peremén, a mai Hajdúböszörmény és szomszédos települések határában. Mivel a korabeli magyarság pénzügyeit zömmel a böszörmények kezelték, valamint nagyobb mennyiségű monetáris ér-

téket halmoztak fel, könnyen feltételezhető, hogy az éremkincsek elterjedése etnikumhatárt is megrajzol. Ez esetben a hegyközszentimrei kincs vélhetően a böszörmények által lakott települések legkeletibb szegmensét jelöli.³

A kora újkori éremleletek, melyek Álmosd és Hegyközszáldobágy határában bukkantak fel, nagy valószínűséggel Nagyvárad 1598-as ostroma után, 1600–1602 között kerülhettek földbe az Erdélyi Fejedelemség, a Királyi Magyarország és a Porta hatalmi konfliktusa során. Az álmosdi, ismeretlen mennyiségű éremlelet (II. Ulászló, II. Lajos és I. Ferdinánd idejéből), valamint hegyközszáldobágyi, összesen 238 érmet tartalmazó lelet (II. Lajos, I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf uralkodása idejéből) a margittai lelettel sok hasonlóságot mutat, valamint kimutathatók hasonlóságok a magyarországi polgári III. és IV. kincsleletekkel is.⁴ A három Bihar megyei éremkincs-kronológia azonossága a 16. század végi helyi konfliktusok materializált bizonyítéka. A megvizsgált éremleletek jelenleg nem találhatóak meg, illetve nem azonosíthatóak a Kőrösvidéki Múzeum gyűjteményében, a róluk közölt információnak tehát komoly értéke van történeti, régészeti szempontból.

A nagyváradai egyházmegye történetét feldolgozó Bunyitay Vince munkásságához is találunk kiegészítő adatokat a vizsgált tanulmányban. Szépen illeszkedik a Bunyitay által említett királyi udvarnépek által lakott Madarász községről szóló leíráshoz⁵ az 1914-ben a településen végzet régészeti munkáról írt beszámoló, mely egy 14,50 méter hosszúságú északi és egy 11,20 méter hosszúságú déli templomfal meglétéről tudósít.

A falak közötti távolság, gyakorlatilag a templom belvilágának szélessége 6,80–7 méter. A fenti adatokat figyelembe véve, a templom keletelt orientációjú, alátámasztva a középkori építés tényét. Az objektum alapfalai körül többrétegű temetkezés nyomait is rögzíti H. Fekete Péter ásató. Az egyház nagysága egyezik a középkori bihari falusi közepes nagyságú templomok méreteivel, mivel a szentélyzáródást nem sikerült megtalálni, pontos adatok a templom méreteit illetően nem következethetők ki. Az 1291-ben egyházas helyként megjelenő település pusztulását illetően konkrét adatokkal nem rendelkezünk, 1588-ban tanúi vagyunk egy betelepülésnek,⁶ viszont a 18. század végétől a lakosság túlnyomó többsége már ortodox hitet követ. Gyanítható, hogy a Nagyvárad körüli harcok során a 16–17. századok fordulóján a település templomával együtt elpusztul. A lelőhely modernkori azonosítása még nem történt meg, csupán a fenti adatokkal rendelkezünk Madarász középkori templomát illetően.

Szintén elpusztult település nyomaira bukkanunk Lakatos-Balla Attila kutatásait követve, akinek érdeklődését felkeltette a Régészeti Egylet levelezésében szereplő feljegyzés az Apátkeresztúr határában álló gótikus templomromról, amely egy őskori telep szomszédságában állott. A templom az elpusztult Felapáti egyháza lehetett, amely mellé Bunyitay feltételezett kolostort is helyez, az általa még láttott sáncok meglétéből következettve.⁷ A szerző helyszíni terepbejárása nem eredményezte ugyan a kolostor létének igazolását, ellenben a középkori kerámiák egy elpusztult településre engednek következtetni.⁸

A török dúlások következtében Bihar megye nem bővelkedik megtekinthető középkori falfestményekben. A háborúk pusztításait ezen értékek terén sok esetben tetőzi az emberi nemtörődömség is. Az ottománi református templom korai voltára már Bunyitay is felfigyelt, s megfigyelései alapján román stílusú építészet termékének tartja,⁹ ezt megerősíti Rómer Flóris az útinaplójában,¹⁰ így mindketten az átépítési fázis előtti templomot figyelik meg. A villámcsapás miatt kiegészített templom újjáépítésekor 1898-ban középkori falfestménytöredékek kerültek elő, ezeket Némethy Gyula az egylet megbízásából megvizsgálta, és írásos beszámolót jelentetett meg róla,¹¹ viszont nem mellékelte a leíráshoz a cikkben említett vázlatokat, melyek nyomára Lakatos-Balla Attila bukkant, és tanulmányában közkinccsé teszi. Meglehet, hogy az ottománi falfreskók nem képviseltek különösebb művészeti értéket, viszont a Bihar megyei középkori vidéki templomfestészet emléke. Bízunk benne, hogy talán egy művészettörténész vagy restaurátor kihívást lát majd a Némethy-kézirat és -vázlat alapján az egykori freskomaradványok rekonstruálására, annál is inkább, mivel az említett 1898-as felújítás során gyaníthatólag megsemmisültek a középkori festészet ottománi emlékei.

A szerző számára is hasznosnak bizonyult volna saját műve már 2001-ben, mivel használható adatokkal szolgálhatott volna a Püspökdombon folyó ásatások alkalmával, amelynek munkálataiban a szerző is részt vett. Az erdélyi püspök egyetlen bihari falujáról, Barát-

püspökiről, Jakó Zsigmond munkásságának hála,¹² a középkori írott források hiányossága ellenére, kielégítő tudással rendelkezünk. Viszont a település lokalizálása sokáig váratott magára. Bunyitay ugyan kétszer is foglalkozik vele (mint Püspökdomb Érkeserű határában,¹³ valamint Barátpüspöki Bagamér határában¹⁴), viszont két különálló helyre vonatkoztatja a birtokába került adatokat. E tévedés első helyreigazítása a kevéssé ismert Kiss Valér görög katolikus lelkész 1911-es ásatásakor történik, de a publikáció hiánya miatt az információ csupán levéltári polc anyagát gyarapította. Az akkor közölt adatok ismerete megkönnyíthette volna a 2001. évi ásatás munkáját, amely sikeresen megtalálta a középkori templom és temető maradványait. A szép leletegyüttes anyaga sajnos a mai napig közöletlen, jó tudni, hogy valamelyest értesülhetünk az ásatás által elért eredményekről.

A műben szereplő érdekes adatok között szemelgetve egyértelművé vált számomra, hogy Lakatos-Balla Attila könyve kétségkívül segíti a régészek, történészek kutatómunkáját, de könnyen érthető nyelvezete, a megfelelő módon feldolgozott forrásközlése folytán a helytörténet iránt érdeklődők számára is érdekes és hasznos olvasmány lehet. Nem zárható ki az sem, hogy néhány olvasó kedvet kap majd, hogy komolyabban is foglalkozzon a történelemmel, régészettel, a hiányzó szakirányú képzettsége ellenére, hiszen ebben a könyvben szereplő „nagy nevek” is amatőrök voltak pályafutásuk kezdetén.

Csorba Mihály

■ JEGYZETEK

1. A dr. Andrassy Ernő amatőr régész által 1920-ban véletlenszerűen talált leleteket először Roska Márton vizsgálta meg, és a gyulavarsándi kultúrához sorolta publikációjában. Ez keltetette fel V. G.

- Childe angol régész érdeklődését, aki a leleteknek igen nagy jelentőséget tulajdonított, és ezt a pusztaszentjánosi bronzkori anyaghoz hasonlította, később I. Nestor román régész ezt a műveltséget ottományi (Otomani) kultúrának nevezte el. Vö. Némethi János: *Az érmellék ősrégészeti, császár- és árpádkori kutatásának története dr. Roska Márton és dr. Andrassy Ernő barátságának tükrében*. In: *Dolgozatok az erdélyi múzeum érem- és régiségtárából*. Új sorozat VI–VII. (XVI–XVII.) kötet. 2011–2012. Kvár, 2013. 11–12.
2. Sever Dumitraşcu: *Biharea I. Săpături arheologice din anii 1973-1980*. Oradea, 1994. 48–49.
3. Gedai István: *Numizmatikai adatok a dukátus kérdéséhez*. In: Fülep Ferenc (főszerk.): *Folia archaeologica* 20. Bp., 1969. 99–100.
4. Corina Toma – Lakatos Attila: *Un tezaur monetar din secolele XV-XVI. descoperit la Marghita (jud. Bihor)*. CRISIA 39. Oradea, 2009. 106.
5. Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története az alapítástól a jelenkorig*. III. *A váradi püspökség egyháza a püspökség alapításától 1566. évig*. Nagyvárad, 1884. 373.
6. Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Bp., 1940. 293.
7. Bunyiray 1884. 188–189.
8. A terepbejárásról gyűjtött kerámiáról egyelőre nem jelent meg publikáció.
9. Bunyitay 1884. 279–280.
10. Máthé Márta: *Rómer Flóris bihari munkássága (A bihari útinapló)*. In: Dankó Imre (szerk.): *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1974*. Debrecen, 1975. 328.
11. Dr. Némethy Gyula: *Az ottományi (Bihar m.) falfestményekről*. In: Hampel József (szerk.): *Archeológiai értesítő*. Bp., 1898. 433–435.
12. Jakó 1940. 204.
13. Bunyitay 1884. 200.
14. Bunyitay 1884. 251.

ÜLNI EGY FARÖNKÖN

Nagy Hajnal Csilla: *Miért félünk az örültektől*

■ Amikor először vettem a kezembe Nagy Hajnal Csilla kötetét, olyan érzésem támadt, mint amikor felfedezek egy tisztást az erdőben, amit előttem még senki. Ezen a kis területen vannak egyszerű erdei virágok, de egészen különleges növények is, kiszikkadt talaj éppen úgy, mint zöld fűcsumók, és mindennek a közepén egy nagy farönk. Ezen a farönkön megpihenve és olvasgatva úgy éreztem magam, mintha én lennék az a fa, amelyet kivágtak onnan. Ez az egyszerre otthonos és elbizonytalanító érzés volt az, amiért úgy döntöttem, hogy írok a kötetről.

Mint minden jól sikerült kötetnek, Nagy Hajnal Csilláénak is van egy vonalvezető alap gondolata, melyet a címben artikulál, s melyre mint összetartó poétikai és nar-rációs eszközre Németh Zoltán is felhívja az olvasó figyelmét a fűlészövegben. Miért félünk az örültektől, mik az örület laboratóriumi viszonyai? Ha időben visszamegyünk az

ókorig vagy akár csak Shakespeare-ig, az *örült*, a *bolond* az irodalomban sokszor az a figura, aki a *normális* emberek ellenében ki meri mondani az igazságot. A társadalomban örülteknek, *neurotikusnak* az az ember számít, aki eltér a normától. De talán érdemes elgondolkozni azon, hogy ki az, aki ezt a normát meghatározza, és ezzel szemben mi az, ami minket határoz meg – a kötet szövegei ezt teszik. Felmerül a kérdés, hogy nem lehet-e, hogy éppen attól az igazságtól fél a „normális” ember, melynek éppen az örültek a (talán egyedüli) hor-do-zói. Ezek a szövegek nyíltan és fe-cse-gve felvállalják, amiről mi legtöbbször beszélni sem merünk – talán mert ez egészen lehetetlen anélkül, hogy mi magunk is megbolondulnánk.

A bevezető versben, melynek címe azonos a kötetcímmel, megidéződik az a hely, ahova tulajdonképpen az összes többi szöveg is vezet: a saját fejünkbe. (8.) Elhangzik az ítélet, mely éppen úgy